

Blahoslav, Jan

Čejka, Mirek (editor); Šlosar, Dušan (editor); Nechutová, Jana (editor)

**Liber VII : continet quasdam observationes et admonitiones de synonymis,
epithesis, dialectis, pronunciatione**

In: Čejka, Mirek; Šlosar, Dušan; Nechutová, Jana. *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 1991, pp. 363-380

ISBN 8021002522

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122484>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Continet quasdam observationes et admonitiones de synonymis, epithetis, dialectis, pronuntiacione.

Primum de synonymis³⁰¹¹

Obecně přísloví jest u latiníků: Amant alterna Camenae = varietatem esse gratam.³⁰¹² A protož utendum est aliquando synonymis, et in nostra lingua, sed acri iudicio,³⁰¹³ zvláště při vykládání svatých Písem. Sint licet vitanda,³⁰¹⁴ pokudž možné, pro nejedny veliké příčiny, maxime si non summa postulat necessitas.³⁰¹⁵ Jakož i Theodorus Beza,³⁰¹⁶ výborný vykladač Zákona nového z řečtiny do latiny, tak o sobě, že toho velmi pilně šetřil, praví. Ale nyní zdá mi se že dosti na tom může býti, když čas a místo synonymorum ukaží, a potom některými příklady to vysvětlím.

Synonymia est figura rhetorica,³⁰¹⁷ český se může říci, jest jedněch slov druhými,/(341b) málo od sebe rozdílnými, vysvětlování, a skrze to i množení řeči.

Ale příkladové to dostatečněji ukáží. Tehdáž se pak bez škody může synonymum užívati, když na těch slovích jenž sou synonyma netak mnoho záleží, a k jedinému smyslu se směřuje, a byla by mezi tím unius vocabuli ingrata repetitio.³⁰¹⁸

³⁰¹¹ Liber VII [...] Primum de synonymis Kniha sedmá — Obsahuje některé poznámky a připomínky týkající se synonym, epitet, dialektů a výslovnosti. — Nejprve o synonymech

³⁰¹² Amant [...] gratam. Múzy milují střídaní = rozmanitost je příjemná. (srov. Vergilius, *Bucolica* 3, 59) viz fol. 115b, pozn. 1100

³⁰¹³ utendum est [...] acri iudicio někdy je třeba užívat synonym i v našem jazyce, ale jen s dobrým rozmyslem

³⁰¹⁴ Sint licet vitanda I když je nutno se jim vyhýbat

³⁰¹⁵ maxime [...] necessitas. zejména nevyžaduje-li jich naléhavá nutnost.

³⁰¹⁶ viz fol. 144b, pozn. 1434

³⁰¹⁷ Synonymia [...] rhetorica, Synonymie je řečnická figura,

³⁰¹⁸ unius vocabuli ingrata repetitio. nepříjemné opakování téhož slova.

Jako, maje říci: *ten myslivec popadl ptáka, popadl rybu, popadl srdce* etc. Tuť jest mnohem lépe užiti těch slov rozdílných, k jednomu a témuž cíli směřujících, nežli by vždy to jedno opálal.³⁰¹⁹

Na některých a nobrž³⁰²⁰ mnohých místech v Zákoně novém, to slovo *ἄλιψις*, *afflictio*, vyloženo jest *ssoužení*. Však někde jest změněno, jako *Act<orum> 7b: Vysvobodil ho ze všech ouzkostí*.³⁰²¹ Podlé slova mělo státi, jako i na jiných místech, *ssoužení*. — A také sou některá synonyma parvi momenti.³⁰²² Jako: *ten člověk vždycky dělá*, item *nikdy nezahálí, den ode dne pracuje, málo kdy odpotívá* etc.; kterékoli z těch vezmeš, dobře diš; a chceš-li můžeš dvoje i všecko třebasí vziti, vidíš-li potřebu, a tu by již se chejlilo k figúře té jenž slove *expolitio*.^{3023/}

(342a) Někdyť pak v našem jazyku, ačkoli dvě slova nebo více jich, mají jedno- stejnou moc, significationem,³⁰²⁴ a však nevždycky by jednoho za druhé užíváno mělo býti. To slovo *čiji* a *čítím, čítí, cítiti*; první pertinet ad odoratum,³⁰²⁵ k rozeznání náleží; *čiji že voní, že smrdí* etc. a *někdo nemaje čichu, nic nečije*. *Cítiti* jest slovo k sluchu a k dotčení³⁰²⁶ náležité; *cítíl sem že někdo v noci zdaleka se kradl k tvému domu, někdy sem ho necítíl*, t. když se utišil a mlče stál; *kdo bedlivě spí hned ucítí když se co hne v noci, mdlý puls, sotva jej lékař ucítiti mohl*. Jiní také naodpor³⁰²⁷ užívají těch slov. Řeknou: *nic sem nečíl by kdo v noci chodil, poslouchám pílňě nic nečítí* etc. Sufficiat *suum cuique iudicium*.³⁰²⁸

Item *seděti* a *ležeti*, t. když per translationem *usurpantur*.³⁰²⁹ *Seděti v stínu smrti*, dobře diš. Item *ten zámek sedí na skale nad vodou*. Item *ta krajina leží při moři*; nedobře by řekl *sedí*.

Takž podobně o těch slovích: *zdvihni to, vezmi to*. V čas potřeby a slušnosti,³⁰³⁰ jedno místo druhého bráno byti může; však předce jest/(342b) mezi tím nemalý rozdíl. Nedobře Beneš *Mat<thaei> 9* vyložil: *tolle lectum*,³⁰³¹ *zdvihni lože*; lépe staří: *vezmi lože*, nebo ne všecko každý vezme co zdvihne. Item *Mat<thaei> 9d: a když šel odtud*,³⁰³² *pomíjel, odcházal*; vlastně by měl říci *pomíjel*, ale lépe vziti to synonymon *euphoniae gratia*.³⁰³³ Nebo smyslu se tím neuškodí, ač rozmůže drobet slova. *Proprie sententiam exprimeres*³⁰³⁴ takto: *a když tudy jda již pomíjel* etc.

Item ta dvě slova: *následovati jeho*, a *jíti za ním*, zdadí se býti synonyma et indifferentia,³⁰³⁵ a však každé z nich má svou zvláštní vlastnost; podobně jako u latiníků *sequi* et *imitari*.³⁰³⁶ Beneš *Mat<thaei> 19a*, nedobře položil: *Následovali ho zástupové*.³⁰³⁷

3019 opálal omílal, opakoval

3020 anobř ba dokonce

3021 Sk 7,10

3022 parvi momenti málo závažná

3023 *expolitio* vybroušenost

3024 significationem význam

3025 pertinet ad odoratum vztahuje se k čichu

3026 dotčení hmatu

3027 naodpor naopak, obráceně

3028 Sufficiat [...] iudicium. Každému ať postačí vlastní úsudek.

3029 per translationem usurpantur. uplatňují se při překládání.

3030 slušnosti vhodnosti

3031 Mt 9,6

3032 Mt 9,27

3033 *euphoniae gratia* kvůli libozvučnosti

3034 *Proprie sententiam exprimeres* Správně bys vyjádřil smysl

3035 synonyma et indifferentia souznačná a nerozlišená

3036 *sequi* et *imitari* následovat a napodobovat

3037 Mt 19,2

Nebo ne všickni Pána následovali kteříž za ním šli, t. ne všickni se jemu v pobožnosti připodobňovati usilovali, zapomněvše na ta slova Páně: *Jakž sem já činil tak i vy činite.*³⁰³⁸ Než níže v též kapitole, nezle vyložil Beneš slova Krystova: *Pod následuj mne.*³⁰³⁹ Verum in versibus³⁰⁴⁰ mohlo by se jednoho za druhé užití, pro licentia poetica.^{3041/}

(343a) A ač jest to maličká věc; však poněvadž mi na paměť přišla i o ní zmínku učiním. V Novém zákoně častokrát na mnohých místech jest užíváno jednoho toho slovíčka, καί, latíně *et* a nebo *que*. U nás může to býti proměňováno; někdy *a*, někdy *i*, někdy *i také* etc.; a na mnohých místech, pro vlastnost české řeči, nelze *a* položití, než *i*, et euphoniae et significationis ac proprietatis causa. Exempla vide in nostra versione, ubique fere obvia.³⁰⁴²

Synonyma pak mají nejvíce z těchto příčin užívána býti.

1. Aby smysl vyjadřovala, tak aby se lépe, snáze a plněji vyrozuměti mohlo řeči. Nempe, ut melius exprimatur mentis conceptum.³⁰⁴³ Nezrozumí-li posluchač právě a cele jednomu slovu, zrozumí druhému, třetímu etc. Jako tak se děje od praeceptorů,³⁰⁴⁴ kteříž pacholatům v školách lekcí čtou.

2. Když jest věc pilná a mluvitel chtěl by rád aby ne hned z mysli poslouchačům vypadla. Verum ut auditores diutius in meditatione huius rei detinerentur;³⁰⁴⁵ ano potom třeba si jiného/(343b) lečehos pozapomněli, a tímto mysl měli naplněnou etc.

3. Také se někdy tím i řeč ozdobuje, kdož by toho v náležitém místě a uměle užíval.

Vicium est,³⁰⁴⁶ leckdys bez soudu, tak z obyčeje užívati synonym. Jako jeden lékař mezi jinou řečí řekl: *Musí se to prý vyčistiti, i také vypurgovati.* Ale před lejkýť se lecos hodí, také i taková rhetorica,³⁰⁴⁷ nebo sedláci nevědí že vypurgovati nic jiného není než vyčistiti, domnívajíť se oni, žeť se tu něco velikého a divokého³⁰⁴⁸ zavírá. Item, kazatel jeden říkával: *Aby prej nemnoho měli pobožní s světem činiti, a nebo málo měli s ním činiti.* Huius modi synonyma sunt prorsus vana.³⁰⁴⁹

Poněvadž nám v tomto čtení pověděl a nebo oznámil Pán

Exempla³⁰⁵⁰

na jiný čas	} odsloužimť se.
jiným časem	
jindy	
potom někdy	
při příčině	

³⁰³⁸ J 13,15

³⁰³⁹ Mt 19,21

³⁰⁴⁰ Verum in versibus Ale ve verších

³⁰⁴¹ pro licentia poetica. vzhledem k básnické licenci.

³⁰⁴² et euphoniae [...] obvia. jak kvůli libozvučnosti, tak kvůli významu a jazykové správnosti.

³⁰⁴³ Příklady viz v našem překladu, kde se přímo nabízejí. (srov. fol. 103b, pozn. 942)

³⁰⁴⁴ Nempe [...] conceptum. Tedy proto, aby se lépe vyjádřilo, co má mluvit na mysli.

praeceptorů učitelů

³⁰⁴⁵ Verum ut [...] detinerentur Tedy proto, aby byli posluchači nuceni déle uvažovat o této věci

³⁰⁴⁶ Vicium est Je zlovykem

³⁰⁴⁷ rhetorica řečením

³⁰⁴⁸ divokého divného, zvláštního

³⁰⁴⁹ Huius modi [...] vana. Takováto synonyma jsou naprosto zbytečná.

³⁰⁵⁰ Exempla Příklady

*Strakatý vůl, peřestý*³⁰⁵¹ *štír*.³⁰⁵²

*Ta knězovka*³⁰⁵³ *chodí žíhaná co nějaká šlúndra*.^{3054/}

344a

(344a) *chasa*

lotrovina

Divná *Žmuř*,³⁰⁵⁵ Moravci tak mluví, *Litva*³⁰⁵⁶ per contemptum; quasi diceret *Scythae velut Scytharum colluvies*. Pauci utuntur hac voce,³⁰⁵⁷ nebo ne všickni by rozuměli co se tou Litvou míní

čertovina

De epithetis³⁰⁵⁸

I tím se také v jazyku českém velice ozdobuje řeč, buď v psání, nebo i v mluvení, když se případná epitheta k slovům přidávají, a to včas, zvláště když má býti oratio³⁰⁵⁹ hejživavá et movens affectus,³⁰⁶⁰ živá a horlivá.

344b

Jestli pak epitheton, ne samo toliko slovo jedno přidané k jménu etc. některému; jako: *milostivý Bůh, pěkné nebe* etc. Ale take několik slov k těmž jménu přidaných; jako *nemohoucí na nepravost patřiti Pán*,/(344b) item: *ušlechtilými tvory ozdobený světa okršlek, v nepravostech se kálející hříšník*.

Ale slušit věděti, že ne lecjakás epitheta býti mají připojována k slovům a nebo jmenům. Než ať sou, ex natura rei deprompta, ut per illa res illustriores reddantur,³⁰⁶¹ vlastně té věci přirození vysvětlující; jako by jablko zrnaté rozkrojil, a maje o něm mnoho mluvit i radše by hned jeho vnitřnosti vokázal. O některém ukrutném pánu mluvě, mohl by i těchto epithet užívati: *přeukrutný člověk, nelitostivý člověk, tyranská duše, toho neslavitelného pána zkravilá duše* etc.

O Bohu mluvě říci můžeš: *Pán Bůh*. Říkají lidé: *tol Pán Bůh ví* etc. (nedí zprosta *Bůh*). Někdy někde v prudkém mluvení řekne někdo: *Bůh ví*. Item *tol milý Bůh ví*. Est oratio placida et verecunda,³⁰⁶² vážná a libá, jakž náleží. Staří Čechové nelibě to slyšeli když kdo řekl *Bůh* a nepřidal *Pán* a nebo *milý*.

345a

Některí nynější kazatelé u sebe moudří a drobet nadutí, admittunt cacozoliam.³⁰⁶³ Že latiníci někde krátce říkou: *ut scribit Paulus*, i hned také říkají: *jakž píše* a nebo *napsal Pavel*. Ješto to v češti/(345a)ně nezní tak jako v latině. Český nepřidáš-li říka: *svatý Pavel*, tehdy jest nevážné mluvení; jako by mluvil ne o Pavlovi svatém, ale o nějakém jiném, snad aspoň o vonom Pavlovi od brány, a nebo jako o kmotru Vávrovi. A protož lépe jest mluvit poctivě a vážně, jakž pobožných a šlechetných lidí jest dobrý a chvalitebný obyčej.

³⁰⁵¹ *peřestý* skvrnitý, strakatý

³⁰⁵² *štír* zde asi *mlok zemní*

³⁰⁵³ *knězovka* knězova žena

³⁰⁵⁴ *šlúndra* coura, nevěstka

³⁰⁵⁵ *Žmuř* *Žmuř* je jméno litevského kmene, který kdysi sídlil na dolním Němenu

³⁰⁵⁶ *Litva* názvu Litvy se užívalo v 16. stol. i s významem „pohané“, „pohanství“

³⁰⁵⁷ per contemptum [...] hac voce opovržlivě; jako bys řekl *Skytové*, jako např. *Skytská zběř*. Málo lidí užívá tohoto slova *Skytové* = Tataři (*Skytia* se v 16. stol. považovala za synonymum názvu *Tatarská země*)

³⁰⁵⁸ De epithetis O přivlastcích

³⁰⁵⁹ oratio řeč

³⁰⁶⁰ movens affectus hýbající city, emocionálně účinná

³⁰⁶¹ ex natura [...] reddantur (ať jsou) brána z přirozené povahy věci, aby byly věci s jejich pomocí předvedeny názorněji

³⁰⁶² Est oratio placida et verecunda Je to řeč libá a bohabojná

³⁰⁶³ admittunt cacozoliam. dopouštějí se špatného napodobování.

Chceš-li pak naturam Dei exprimere,³⁰⁶⁴ tedy vezmi epitheton z toho což se Bohu náležitě připisuje. Jako, chceš-li k ohválné Boží vzbuditi, díš: *milosrdný Otec, laskavý, litošlivý, předobrotivý Bůh, studnice dobroty* a nebo *všeho dobrého*. Pakli bázeň Boha rozníti chceš, rei: *spravedlivý Bůh, vševedoucí Pán, přísný Pán*.

Než nyní někteří, a na větším díle dvořáci³⁰⁶⁵ (jakž obyčej světa, vzdycky se potvořiti) již hned nechti užívati vlastních jmen (paparum instar qui christianismo renunciant dum sedem illam abominacionis ingrediuntur); imo et pronomina rejiciuntur,³⁰⁶⁶ pro přílišné pochlebenství; než místo nich kladou jen epitheta. Jako když mají říci: *Viděl sem pana Jana*, řeknou: *Viděl sem pána*;/(345b) a potom to již vždy opětuji; jako u příkladu: *Viděl-lis pána? Co vzkážeš pánu? Přál bych aby se pán dobře měl. Proč pán sem nepřijede? Chce-li pán toho neb onoho? Vidí se pánu draho býti, pán neráčí tak mnoho za to dáti* etc. Item, *pán z Perštejna, z Hradce, z Lomnice, z Ludanic* etc. Jindy říkávali *pán Perštejnský, Hradecký* etc. Ač by někdo mohl říci, že to není epitheton, *pán, pána*, když se o osobě stavu panského a ne o zemanu mluví; nebo epitheton předce i tu místo má: *dobrý pán, dobrotivý pán, přísný, skoupý pán, čistý pán* etc. Tolikéž pak rovně jest u Němců jako u Čechů; ale již jest to tak v zvyk vešlo, že kdyby kdo tak nemluvil, nezdál by se býti dosti zdvořilý.

Protož sluší věděti, že jakož umělé užívání epithet, jest velmi věc potřebná. Nebo často in oratione complet id quod nomini defuit;³⁰⁶⁷ jako když díš: *ušlechtilý kvítek*, prius quam nominas rem, praeparas auditorem ut reverentius atque avidius mente concipiat id quod proferes, quam alioqui reciperet,³⁰⁶⁸ a tak/(346a) jako do stříbrného pouzdra koflík zlatý vložíš.

Takž podobně naodpor, když přidáš ineptum et impertinens epitheton, quod imaginationem ingratis aut inhonestam, vel levem quoque, sive nihil ad rem facien-

Lotru epitheton: *zvyjedený*³⁰⁶⁹ *lotře*.

tem, a scopo aberrantem gignit,³⁰⁷⁰ by co dobrého potom jmenoval tedy to zhano-
bíš. Jako jeden napsal v své knize: *smrtonošná cesta*, totiž, když Pán k své smrti
veden byl. Item *Patře na duchy smrtonošné* (per ineptam cacoziliam).³⁰⁷¹ Mínil na
duchy zlé, smrt přinášející. Item: *Skrze své smrtonošné skutky jdou na zatracení*.

longe petitum figmentum³⁰⁷²

Item: *nápoj smrtonošný*. Sunt fictae, affectatae et ineptae locutiones. Et tamen auda-
culi quidam imitantur similes ineptias;³⁰⁷³ nesoudíce, jaké myšlení tím slovem v mysli

³⁰⁶⁴ naturam Dei exprimere vyjádřit boží přirozenost

³⁰⁶⁵ dvořáci dvořané, lidé od dvora

³⁰⁶⁶ (paparum [...] rejiciuntur (jako papežové, kteří se zřikají křesťního jména, když vstupují na onen ohavný stolec); zavrhují dokonce i zájmena

³⁰⁶⁷ in oratione [...] defuit doplňuje v řeči to, co chybí jménu

³⁰⁶⁸ prius quam [...] reciperet dříve než pojmenuješ věc, připravuješ posluchače, aby s větší úctou a dychtivostí chápal to, co řekneš, než aby to bral jinak

³⁰⁶⁹ *zvyjedený* eufemismus místo *zvyjebaný*

³⁰⁷⁰ ineptum [...] gignit nevhodný a nenáležitý přívlasek, který vyvolá nelibou, ošklivou nebo nevážnou představu, popřípadě takovou, která nemá s věcí nic společného a odvádí od cíle

³⁰⁷¹ per ineptam cacoziliam nejapnou otrockou nápodobou

³⁰⁷² longe petitum figmentum pracně vykonstruovaný výtvar

³⁰⁷³ Sunt fictae [...] ineptias To jsou vyumělkované, nepřirozené a nevhodné obraty, a přece někteří troufalci napodobují takové nesmysly

posluchačů vzbudí. Nyní těchto let kteříž pranostyky³⁰⁷⁴ píší a lidu obecnému vydávají, nemalo k těm podobných slov užívají: *Smrtonoš, Hladolet, Dobropán*³⁰⁷⁵ etc., tak jako někdy prvě staří předkové naši. A tak slyše někdo o cestě smrtonošné, o duchu smrtonošném; i bude sobě to divně vykládati, a marně se neužitečnou věcí zaměstknávati, ac facile etiam a principali scopo/(346b) abducetur.³⁰⁷⁶

A nechať i tohoto doložím. Užívání epithet vlastně náleží počtům, t. písni a veršů³⁰⁷⁷ skladatelům. Nebo bez toho jsou veršové jačís nezpůsobní, jako traňk neoslazený, neslaná a nemastná krmě. O čemž nemalo sem předešle napsal v Přídavcích k Muzyce,³⁰⁷⁸ o skládání písniček.

Příklad náležitého epithet užívání, snad by mohl dán býti na některých písniích v Novém kancionálu.³⁰⁷⁹

Jako na těch verších o svatém Duše a o svaté Trojici, viz I 1³⁰⁸⁰ a I 8.³⁰⁸¹ Item *Slávu království nebeského* K 5.³⁰⁸² Sud ta slova: *víni větrů s nebe libé, slunce jasné* etc.

Nechať pro někoho hloupého i některý příklad připomenu. Apposite dicitur:³⁰⁸³ *bouřliví větrové, hrozná šelma* a nebo *šelma hrozná, strašlivé tmy. Nebe zardělé, zasmušilé, jasné. Strom ušlechtlý, rozkvetlý, rozrostlý, prokvitající, maličký strámek.*

347a

(347a)

De dialectis³⁰⁸⁴

Kterak by jeden a týž jazyk, na několikero, podlé způsobu mluvení rozdílného, dělen býti měl a musil, každý teměř člověk souditi a viděti může, zvláště kdož ven z vlasti své někam za jakoukoli příčinou do jiných krajín vůkol ležících jezdil. Někde zajisté pěkněji, a někde šeredněji mluví. Ačkoli suum cuique pulchrum,³⁰⁸⁵ každá liška svůj ocas chválí; sotva by se kdo nalezl, aby ten způsob mluvení, kteréhož užívá, haněl.

Však dobré jest i to, rozdily tu znáti. Aby sobě někdo, často se po krajinách sem i tam smejkaje, řeči nezpletl, tak že by potom žádného dyalektu pravě neuměl; jakož se toho nemalo těchto let při našich dobrých přátelích³⁰⁸⁶ vídalo. A protož příklad maje na jazyku řeckém, také nětco tomu podobného v naší řeči české ukáži.

Tito dyalektové jsou nejpatrnější v našem jazyku.

První, a snad nejpřednější dyalektus (t. řeč) jest řeč česká, k níž i Moravané přináležejí a poněkud i Slezáci./

347b

(347b) Druhý dyalektus jest slovenský; k němuž se připojuje způsob mluvení Charvatů rozličných, kteříž od Uherské země až k Konstantynopoli, odtud až k Benátkám do Vlah, potom také díl jest v Afryce za mořem kteréž slove Mediterraneum;³⁰⁸⁷ a ti rozličná jmena mají podlé krajín; jako Croatae in Croatia,³⁰⁸⁸ Bosňané

³⁰⁷⁴ pranostyky meteorologické a astrologické předpovědi

³⁰⁷⁵ *Smrtonoš, Hladolet, Dobropán* Mars, Saturn, Merkur

³⁰⁷⁶ ac facile [...] abducetur. a rovněž bude snadno odveden od podstaty věci.

³⁰⁷⁷ veršů verš = sloka básně, báseň

³⁰⁷⁸ viz fol. 276b, pozn. 1969

³⁰⁷⁹ v Novém kancionálu v Kancionálu šamotulském; viz fol. 6a, pozn. 44

³⁰⁸⁰ Blahoslavova píseň *Sešliž, Hospodine, svatého Ducha svého dary*

³⁰⁸¹ Augustova píseň *Ó předivná a převelebná Trojice svatá*

³⁰⁸² Augustova píseň *Slávu království nebeského vypravujeme*

³⁰⁸³ Apposite dicitur Přiléhavě se říká

³⁰⁸⁴ De dialectis O nářečích

³⁰⁸⁵ suum cuique pulchrum každému se líbí své vlastní (Wather, n. 30942b)

³⁰⁸⁶ především je míněn M. Červenka; srov. fol. 281a/b

³⁰⁸⁷ Mediterraneum Středozevní

³⁰⁸⁸ Croatae in Croatia Charváti v Charvátsku

v Bosně, krajině nemalé, Illyrikové,³⁰⁸⁹ ti jenž sou v Illyrii,³⁰⁹⁰ kteříž tam na větším díle slovou Slávi = Selavi.

Třetí dyalektus jest polská řeč; k níž téměř může přičtena býti slézska (ač kteříž blíže Čechů a neb Moravanů jsou, ti podobněji k Čechům nežli k Polákům mluví). Potom ruská,³⁰⁹¹ mozovetská,³⁰⁹² moskevská,³⁰⁹³ a nějaký díl Tatarů.

Která by pak z těch řečí aneb dyalektů nejprvotnější [byla], o to se nepotřebí mnoho hádati, ani toho tak pečlivě vyhledávati. Nebo takové věci, plné sou rozličných i nejistot i mejlce. Tež i která by z těch řečí nejušlechtilejší a nejzodbnější aneb nejpěknější, ovšem nejbohatší byla = quae dialectus, et suavissima et excultissima,³⁰⁹⁴ kdo o tom učiní vejpověd pravou kterouž by všickni/(348a) přijali? Quamvis parum abest quin inter omnes constet, boemicam dialectum excultissimam tum elegantissimam esse.³⁰⁹⁵ A i mněť se také tak vidí že česká řeč jest i nejvypulerovanější³⁰⁹⁶ i nejlíbější. Ale nechaje každému o té věci svobodného soudu, ku porozumění rozdílů mezi těmi dyalekty, každého oblašť vlastností a způsobu dotknu, a příklady ne neznámými vysvětlím.

348a

Boemica dialectus³⁰⁹⁷

O rozličných právě českého mluvení způsobích, již sem mnoho napřed psal; tuto krátce nětco přidám.

Tak já soudím, že jest i proto česká řeč pěknější nežli jiné toho jazyku částky, že jest prostranná³⁰⁹⁸ a volná, oudům k mluvení od Boha nastrojeným k vypovídání slov jedněch po druhých snadna, nepotřebujíť žádného oust sem nebo tam nakřivování; jako francouská quamvis locis ubi Latini *u* pronunciant, *utilitatem, usum* etc.³⁰⁹⁹ Ani jakého sipění neb syčení, jako vlaská *siegior sie* etc./(348b) Ovšem nepotřebuje nepěkného skrže nos mluvení; nebo Poláci jakýms nám nepřijemným huhnáním, velmi sobě svůj hovor kazí. Aniž jedné litery příliš častým opětováním, nehladkosti řeči působí; jako Rusové, nemajíce hlaholu pravého dvojité litery *ff*, všudy prostého *f* užívají; a nemající litery *ř* samo prostě *r* kladou. Item jako Mazuši,³¹⁰⁰ kteříž častým dotýkáním *z*, nemajíce litery *ž*, řeč sobě hyzdí. Ano i německý jazyk, pro časté litery *r* užívání, jakýs tvrdý nám se býti zdá. Také ani pronunciačí plachou³¹⁰¹ nějakou (totiž, prudkou jako Vlaši) ani rozdělováním clausulí³¹⁰² a protahováním konce

348b

3089 Illyrikové Srbové

3090 v Illyrii v Srbsku

3091 ruská maloruská (tj. ukrajinská s běloruštinou)

3092 mozovetská mazurská

3093 moskevská velkoruská

3094 quae dialectus [...] excultissima který dialekt je nejpříjemnější a zároveň nejušlechtilejší

3095 Quamvis [...] elegantissimam esse. Ačkoli jen málo chybí, aby všichni uznali, že nejušlechtilejší a nejvkusnější je dialekt český.

3096 nejvypulerovanější nejvybroušenější

3097 Boemica dialectus Český dialekt

3098 prostranná pohodlná

3099 quamvis locis [...] usum etc. na četných místech, kde latiníci vyslovují *u*, *utilitatem*, *usum* atd.

3100 Mazuši Mazuři (Mazovšané)

3101 plachou rychlou

3102 clausulí konců vět

jich, jako někteří Charváti, decursum verborum veluti iudaico quodam sono facientes, indecorum admittunt.³¹⁰³

349a Moravané ačkoli českým jazykem mluví, však ne tak pěkně a slušně vyřkají slov někteří. Jako, sedláci prostí, zvláště na Hané, velmi usta otvírají, a naberouce některé litery/(349a) hlaholu plná usta, jaks nezpůsobně mluví. *Klouče, pacholejk, čejstěj mouž, boudemyt ou vas zejtra* etc. Někde příliš ukracují, dytoňgu nezachováva-
jíce, a někde přidávajíce liter nebo syllab. Někde literu příliš protahujíce jednu, jako v Strážnici a vůkol, kdež řkají *budú, síd, na sídu, klúče, klíče, u susedovích,* u sousedů, *Janovích, Vavrovích, Ondrovích* etc. *Abychom ta poznali, bychom sa radovali, jedné sa varujma tých věcí, sebrali sa na nás zlí lidé.* Okolo Těšina řkají: *I veď já nemám než tu jedínú dcéru.* Toho slova *veď*, *veď* mnozí Moravané velmi často užívají. Est particula expletiva, idem valet quod germanicum³¹⁰⁴ *doch, hab ich doch* etc.³¹⁰⁵

349b Item, některé věci na Moravě hned jinými jmeny se jmenují nežli v Čechách; o čemž dobré jest věděti. Jako, Moravci řkou *sveřepý semenec*,³¹⁰⁶ a Čechové *ozimý. Hlavatice* Moravci řkají konopě neposkoné;³¹⁰⁷ Čechové přísadě řkají *hlavatice*. Čechové řkou pěkným slovem *hlemežď*; Moravci mrzutě/(349b) *slimák. Podletí, jaro; Moravci vesno, z vesna, inepta vox*.³¹⁰⁸ Česky *hlavatice*, moravský *přísada*; první lepší. Tak *košťál* a *hloub* nebo *hloubi* řkají někteří Moravci hloupí. Moravci nevědí co jest to *pařez*, než řkají tomu *peň*; inepte. *Kroupy třaslem*³¹⁰⁹ *propřchly; meslem* Moravci řkou; *vox est defectiva*.³¹¹⁰ Čechové *pět grošů; Moravci pět groší. Koláčů, koláčtí.* Ale *pět holubů* řkají i Čechové i Moravci. *Klíče* po česku; Moravci mnozí takéž tak, ale okolo Hulejna *klouče*, a tam blíže k Strážnici *klúče*. Čechové *nyňtí, Moravci včilt; nyňticky, včiliky*; ač Plzáci nemnoho lépe *večán*; místo *včilt* po strážnicku *včilé. Pupen* po česku, *pupenec* po moravsku. Čechové *jilm*, Moravci *břest* řkají. *Máta*, staročeské slovo, Moravci ho užívají: *svaté Maří synu* etc. Též Moravci pokrutinám řkají *záboj*. Veliký hrnec nepolévány, jako mleko chovají v níh, slove *látka* u Moravců;/(350a) *přinesli nám látku koblihů. Potkal sem se s ním; Moravci postřel sem ho. Čechové snažně = udatně, opravdově, statečně etc.; Moravci protahnouce á inepte*,³¹¹¹ řkají *snážně = celeriter, spěšně, rychle. Teď* Čechové; Moravci *toť, toťka, toťky, toťejky* etc.; omnia ineptissima.³¹¹² *Pněl na křtízi*, staří Čechové, od *pně, peň*, Moravci inepte *strměl, strmí nůž v stěně*, od *strví ostrev*. Čech dí: *vážiti vodu, navážiti vody; Moravec tahnouti vodu*; lepší české.

350a A i toto znáti sluší, že i na Moravě velmi nejednotně mluví. Okolo Mezříčí³¹¹³ jinak. V Prostějově a vůkol jinak. V Bystřici³¹¹⁴ potom i v Třebíči jinak. Jinak okolo

³¹⁰³ decursum [...] admittunt. protahující spád slov jakoby jaksi po židovsku hyzdí jej. Blahoslav má zde zřejmě na mysli melodický přízvuk spojený s kvantitou samohlásek který jako zvláštnost jeho ucho slyšelo zřetelně ponejvíce na konci jednotlivých větných úseků, a to zejména v mluvě příslušníků některých charvátských dialektů. Rovněž zde poukazuje na vyšší tempo řeči a nápadné oddělování větných úseků (kól).

³¹⁰⁴ Est particula [...] germanicum Je to výplňková částice a znamená totéž jako německé *doch, hab ich doch* etc. přece (vždyť), vždyť to mám atd.

³¹⁰⁶ *semenec* konopné semeno

³¹⁰⁷ *neposkoné* neprašnickové, tj. s pestíkovými květy (samičí)

³¹⁰⁸ *inepta vox* nejapné slovo

³¹⁰⁹ *řaslem* v pruzích, pásmech

³¹¹⁰ *vox est defectiva* je to ustrnulé slovo

³¹¹¹ *inepte* nejapně, nevhodně

³¹¹² *omnia ineptissima.* to vše je nanejvýš nevhodné.

³¹¹³ Mezříčí Velkého Mezříčí

³¹¹⁴ V Bystřici V Bystřici nad Pernštejnem

Brna a Znojma. Rozdílně v Strážnici a v Brodě³¹¹⁵ etc. Nebo jakž kteří bližší sou Slezákům, jiní Slovákům, a jiní Čechům; tak se také v některých slovích a způsobích k ním připodobňují, často a mnoho s nimi, jako s sousedy, činiti mívajíce.

Ano i Čechové, mnohými způsoby jedni od druhých v řeči rozdílni sou. V Praze, a tu okolo Limburgka³¹¹⁶ a Boleslavě, za to mám nejpěknější a nej/(350b)pravější jest česká řeč, ano i v Králově Hradci, a téměř i v Lítomyšli. Hned potom jinak mluví v Litoměřicích a tam v Řípsku, jinak v Plzenště. Tak jakž toho napřed po místech jest při příčinách³¹¹⁷ nemalo dotýkáno.

350b

Slovenský dyalektus

Někteří za to mají, že to slovo slovenská řeč jest generale,³¹¹⁸ summovní, všechny rozdíly a dyalekty již jmenované v sobě obsahující, a podlé toho, slovenský jazyk dělí na Čechy, Poláky, Charvaty, Rusy etc. Jiní chtějí ty jazyky všechny v tom slovu bulhařská řeč obsahovati. A jiní jiných slov k tomu vyhledávají. Philip Melaňton, Čechům i Slovákům etc. říkával Heneti.³¹¹⁹ Já ač tomu nechci tuze odpírati, a též toho potvrzovati hadrovně³¹²⁰ že by řeč slovenská byla/(351a) jiných dyalektů našeho, široce po krajinách dalekých rozprostřeného, jazyka původ a studnice. Však to což za nejbližší k pravdě mém prostě povím, jiných soudu a smyslu při té věci nic nehanějí. Toto pak pravím, že my takového slova, v němž by všickni dyalektové, a rozdílové, neb rozdílní způsobové jazyka našeho zavřítí právě býti mohli, nemáme. Němci mají. Nebo saská, rakouská, bavorská, švabská, švejcarská, nidrlanská, marecká³¹²¹ etc. řeč, vše sou částky jednoho jazyka, jenž slove německý jazyk, a oni všickni odtud slovou Němci, a nebo národ německý. A tak Němci, buďte v kterých chcete krajinách, předce nejsou než Němci. Ale při našeho jazyku lidech jinak jest. Nebo Slováci sou v krajině slovenský, Charváti v charvatské, Čechové v české, Poláci v polské etc. A kteříkoli z těch do jiných krajin se dostanou, jméno své vlastní, speciale non generale uti³¹²²/(351b) Germani mají, buďte oni ve Vlaších, v Němečích, v Uhřích, předce Čechové zůstávají a slovou Čechové, a Poláci tež Poláci anebo Slováci sou. Ješto Němec, buď on z kterékoli země, neslove než Němec, byť se s druhým Němcem z jiné krajiny přišlým nevelmi dobře smlouvati mohl.

351a

Ten pak dyalektus slovenský, kteraký by byl, čím od jiných dyalektů rozdílný, nevidí mi se o tom mnoho psáti, a také nevím by toho jaký užitek byl.

351b

Ti kteříž s nimi mluvívají, mohou souditi, a toto viděti.

I. Že jest ten dyalektus nesnadný³¹²³ k rozumění, i nám Čechům, i Polákům ovšem. Má své trhy a spády v hláholu mistrne, in pronunciatione,³¹²⁴ těmto Slovákům, kteříž

3115 v Brodě v Uherském Brodě

3116 Limburgka Nymburka

3117 při příčinách při (vhodných) příležitostech

3118 generale všeobecné, shrnující

3119 Heneti varianta jména adriatických (illyrských a italských) Venetů

3120 hadrovně polemicky

3121 marecká řeč severní němčina v Marcé braniborské

3122 speciale non generale uti zvláštní, nikoli obecné, jako

3123 nesnadný asi haplografií místo *nesnadný*; jinak by to svědčilo o tom, že Blahoslav věděl něco z doslechu o spisovném jazyce slovenském (tj. církevní slovanštině s komplikovaným stylem, tzv. „pleteníje sloves“)

3124 in pronunciatione ve výslovnosti

v Uherské zemi při pomezí moravském sou, ne ve všem podobné, a však ne příliš neslušné.^{3124a}

II. Non est inexculata dialectus.³¹²⁵ Práví že i grammatyku svou mají,³¹²⁶ však já sem ji neviděl. Než majíť mnoho metafor a jiných figur rozličných. A jest v tom jazyku písní a veršů³¹²⁷ neb/(352a) ryjmů³¹²⁸ množství. Kteržij jací sou, z této jedné písničky jejich světské může se něto rozuměti.

Píseň slovenská,³¹²⁹ od Benatek, kdež hojně jest Slováků neb Charvátů, přinesená od Nykodéma³¹³⁰

Dunaju Dunaju temu smuten tečeš

Na verši Dunaju try roty tu stoju

na břehu

Perušá rota turecká

první

Druhá rota tatarská

Třetí rota voloská.

vlašská

V tureckým rotě šablami šermuju

v tatarským rotě strilkami strilaju

Voloským rotě Štefan vyjvoda

V Štefanovy rotě dyvoňka plačet

flet³¹³¹

I plačuci povídala Štefane Štefane

Štefan vyjvoda, albo mě pějmi albo mě liši

= propust

Až to mi řečet Štefan vyjvoda,

Krásna dyvonice, pujmil bych tě dyvoňko

Nerovna jmi jes, lišil bych te, milenka mi jes

Štam mi rekla dyvonka, pusty mne Štefane

Skoču já v Dunaj, u Dunaj hluboky

Ach kdo mě doplynet jeho já budu

Něchto mě doplynul krásnu dyvoňku/

(352b) Doplynul dyvoňko Štefan vyjvoda

I vzal dyvoňku zabíl ji u ručku

ujal

Dyvoňko dušenko, milenka mi budeš.

Amen.

Jiná píseň, podobná k této; kterouž sem slyšel v Bazilii u Gelenia od Charvátů.³¹³² Tato slova v sobě má: *prýlika andelska koia me prychny. Prýlika*, to jest podobnost uličená, přilícená, t. připodobněná, to jest obraze andělský. To jest, pěknás jako

^{3124a} neslušné nepěkné

³¹²⁵ Non est inexculata dialectus. Není to nekultivovaný dialekt.

³¹²⁶ míní se asi příručka slovínského protestantského kněze Primože Trubara (1508—1586) *Abecedarium und der klein Catechismus in der windischen Sprach*, Tübingen (Morhart) 1551

³¹²⁷ veršů básní

³¹²⁸ ryjmů rýmovaných básní

³¹²⁹ slovenská ve skutečnosti jde o píseň ukrajinskou

³¹³⁰ od Nykodéma od Nikodéma Vacetinského; viz fol. 2b, pozn. 6

³¹³¹ flet pláče

³¹³² Blahoslav byl na studijní cestě v Basileji na přelomu let 1549—1550. Zikmund Hrubý z Jelení (viz fol. 3a, pozn. 11) byl v živém styku s různými Slovany, zejména jižními; vliv různých slovanských jazyků se projevuje v jeho díle *Lexicum symphonum* (viz fol. 354a, pozn. 3150).

anděl. *Koia* = cui, kteréžto, k nížto. *Me*, me ipsum ego.³¹³³ *Prychyny*, přichyluji se, nakloněn sem = quam ego diligo.³¹³⁴

Observatio³¹³⁵

Kdež Čechové mají ř, tu Slováci r.³¹³⁶ Jako: *vařiti, kořiti, kořeně, kořeniti*; oni říkají: *variti repu s korením* etc. A zase naodpor, kde jmenují Čechové r, tu oni ř, jako *Mařia Panna*. Item, místo českého prostého e s literami zřek nebo syllabu činičími *be, ne, me, te* etc. mají to s puňktem podobně jako Poláci: *nie, nemáš, Běno, Beneš.*/(353a) A zase ontra,³¹³⁷ kde my máme *mě, ně* etc., oni *ne, me*; jako *Němec* my říme, oni *Nemec beží* etc.

353a

Polský dyalektus

O polské řeči také mi není potřebí šířiti; blízko máme Poláky, a po Čechách a po Moravě nemalo se jich vídá. Zvláště nyní v klášterích, kdež téměř spíš Poláka nežli Čecha nebo Moravce, kázati nebo mši sloužiti uslyšíš;³¹³⁸ ješto Čechové již za pilnými zaměstnáními nemnoho s náboženstvím se obrátí obyčej mají.

Toto toliko o Polácích říím, že těchto časů počna od dvačcítí let, tak sobě řeč svou rozšířili, množství knih až i svatá Písma (lépe nežli v češtině zpravená) jazykem svým vydavše, že se jest čemu podiviti.³¹³⁹ Ba Čechům jest/(353b) zač se postyděti, že sou v té věci tak šeredně oblevili, mrzutě,³¹⁴⁰ od slovoutné snažnosti a udatnosti předků svých tak daleko odšedše, s zadu s lenochy a nedbalci zůstali.

353b

Naposledy vidí mi se toho doložiti. Že sem já zmínku učinil de dialectis,³¹⁴¹ na tou příčinou to se stalo že bych snad za věc slušnou a potřebnou soudil, jedné kterékoli osobě, dvěma nebo třem dyalektům se učiti.

Shledánoť jest při dosti opatrných a učených lidech, že ani jedním ani druhým způsobem dobře mluvíti mohli, t. ani polsky ani česky, a neb, ani slovensky ani moravsky.³¹⁴² Nebo mluvícímu český, někdy slovo polské přijde na paměť, i takž je místo českého prostějšího, pěkné podle soudu Poláků a u nich significans,³¹⁴³ vyřkne, prvé téměř než zví aneb rozsoudí. Jako to slovo polské *pravdivě*, jehož někteří způčelí Čechové často užívají.³¹⁴⁴ *Pravdivě pověděl*, t./(354a) právě praví, to jest

354a

³¹³³ me ipsum ego. já sebe sám.

³¹³⁴ quam ego diligo. kterou miluji.

³¹³⁵ Observatio Pozorování

³¹³⁶ srov. fol. 151a

³¹³⁷ contra naopak

³¹³⁸ Česká katolická menšina a polská katolická většina rozvíjely v 16. století čilou spolupráci. Docházelo k značné oboustranné fluktuaci, avšak hlavní pohyb šel z Polska do českých zemí, hlavně do Slezska a na Moravu. V tomto pohybu převažovali katoličtí kněží nad laiky. Souviselo to s úpadkem a nedostatkem katolického duchovenstva v českých zemích a přebytkem katolických kněží v Polsku.

³¹³⁹ Od poloviny 16. století nastal hlavně zásluhou Mikuláše Reje a Jana Kochanowského velký rozvoj polské literatury. Tehdy byla také česká bible nahrazena v Polsku první polskou biblí Jana Leopoldy (1561), opírající se ovšem ještě o biblí Severinovu a Melantrichovu.

³¹⁴⁰ mrzutě nepěkně, ošklivě

³¹⁴¹ de dialectis o dialektech

³¹⁴² srov. charakteristiku Matěje Červenky na fol. 281a/b

³¹⁴³ significans výstižné

³¹⁴⁴ v Červenkově žaltáři; srov. fol. 337b

pravdu pověděl. Náš to adverbium *právě* zdržuje v sobě veracitatem et dexteritatem.³¹⁴⁵ Ač tomu slovu polskému může každý Čech rozumět hned pojednou. Protož nepřilíš za zlé mám těm kteříž ho (pozvykše tomu) užívati obyčej mají.

A však mám já za věc užitečnou, unam dialectum,³¹⁴⁶ jeden ten rozdíl řeči, jako český nebo polský, dobře umějícimu, také proto i na jiné dyalekty týtyž³¹⁴⁷ popatřiti, a jim také s částky rozuměti; než neuvžívati jich mnoho v mluvení.

Příklad toho mohl bych dáti na znamenitém a velmi učeném muži, panu Zigmundovi Gelenyovi;³¹⁴⁸ kterýž jak velmi dobře český mluvil, kteříž sme ho slejchali víme;³¹⁴⁹ a jak jiným dyalektům řeči naší rozuměl, a jejich harmoniam i s jinými jazyky souditi uměl, Lexicon Symphonon v Bazilii vytištěný³¹⁵⁰ svědčí. Nebo kdož jsa dobrý Čech i jiným dyalektům rozumí, ten při mnohých slovích, origines, derivationes, significationum fontes et mutationes,³¹⁵¹ i původy jejich, i ratolesti, vlastnosti, a vlastností těch/(354b) proměny rozličné, lépe pozná a jim vyrozumí; a tak mnohém lepší a umělejší Čech bude, nežli by sic byl toho nemaje. Ukáží to příklady některými pro vysvětlení.

To slovo *bohatý*, polský *bogaty*, původ svůj že má od toho slova *Bůh*, snáze z polské-
ho nežli z českého dyalektu poznáš; quasi *Dei particeps*.³¹⁵² Odtud *zboží*, *zbožnění*,
zbožný, *pobožný*. Slováci říkají *Boh*. *Bohom nezbrehujtě*, to jest, Bohem nepohrdejte.
Němci *Gott*, od dobroty. My pak *Bůh*, od bohatství, že sám bohatý a obohacující
(*Ephes(ios)* 1),³¹⁵³ abundantia, omni sufficientia divitiarum.³¹⁵⁴ *Bohatý*, totiž, od Boha
obdařený. Odtud *zboží*, což Poláci na samo poně³¹⁵⁵ obilí a ourody obracejí. *Má vše*
zboží, t. má hojnost obilí. — Slováci říku *můj lubý Vaniš*; Čechové *můj milý Václav*./
(

355a) Za příčinou pak těch dyalektů, snad nebude škodné abych nětco přidal
de derivationibus vocabulorum.³¹⁵⁶ A ty sou rozličné, a z rozdílných jazyků
a nebo i dyalektů a nebo skutků³¹⁵⁷ etc. pocházejí.

To slovo *kostel* někteří pravi stupovati od toho *postel*, t. obecná všech mrtvých
receptaculum adeoque veluti lectus mortuorum.³¹⁵⁸ A nebo od *kostí*, že jich mnoho
bývá při těch místech; protož se dí *kostel*, jako *kostitel* a nebo *kostí postel*. Poláci
říku *kostěl*.

Claustrum, *klášter*, od zavírání, a claudendo.³¹⁵⁹

³¹⁴⁵ veracitatem et dexteritatem pravdivost i pravost

³¹⁴⁶ unam dialectum jeden dialekt

³¹⁴⁷ týtyž tu a tam, občas, často

³¹⁴⁸ viz fol. 3a, pozn. 11

³¹⁴⁹ viz fol. 352b, pozn. 3132

³¹⁵⁰ *Lexicon symphonon quo quatuor linguarum Europae familiarium, Graecae scilicet, Latinae, Germanicae ac Sclavinicae concordia consonantiaque indicatur*, Basilej (Frobenius) 1537, Knihopis 3218; Blahoslav míní zřejmě pozdější vydání *Λεξικον συμφωνων Síg. Gelenii iam duplo auctius*, Basilej (Winter) 1544, Knihopis 3219

³¹⁵¹ origines [...] mutationes původ, odvozeniny, zdroje i změny významu

³¹⁵² quasi *Dei particeps*. jako *podílník na Bohu*.

³¹⁵³ Ef 1, 7—8.14—18

³¹⁵⁴ abundantia [...] divitiarum. nadbytek, dostatek všeho, bohatství.

³¹⁵⁵ poně asi, snad

³¹⁵⁶ de derivationibus vocabulorum. o odvozování slov.

³¹⁵⁷ skutků skutečností

³¹⁵⁸ receptaculum [...] mortuorum. schránka, dokonce jakoby lože mrtvých.

³¹⁵⁹ a claudendo. od zavírání.

Čirkev, to slovo *Erithac*³¹⁶⁰ psal že od řeckého slova pošlo *κύριος*.³¹⁶¹ Němci říkají *Kirchen*. Čechové k proměnili v *c. κυριακή*,³¹⁶² *čirkev*, Páně dům. Odtud *čirkvíčka* = malý kostelíček. *Čirkvíce*, *Cerekvíce*, jakás ves slove tak.³¹⁶³ *Kerchov*, *Kirchhof*, kostelní dvůr.

Křestan dicitur³¹⁶⁴ ne od *křtu* prvotně ale od *Krysta*; a *Christo* enim descendit *Christianus*.³¹⁶⁵ a od *Krysta* jest *křest*. (Jakož někteří pseudoevanجليšové kališní³¹⁶⁶/ (355b) *Kůžel*³¹⁶⁷ onen a jemu podobní, *jasavě*³¹⁶⁸ na *kázáních* *drajíce*,³¹⁶⁹ své posluchače ušlechtilým tím slovem *Krystyány*, *křepkou* pronunciací slavně jmenovati obyčej měli, velikou bůjností, smyslem těla svého byvše naduti, jak by sobě počínati měli nevědouce.) A *křtiti* jest *okřystiti*. Staří říkali *křestana udělati*. *Okřtěno* = *Krystovo* učiněno, *Christum* induistis,³¹⁷⁰ v *Krysta* ste se oblékli, *Krystu* posvěceni.

Tejden, septimana, neděle. *Několik nedělí nebo téhodně*. *Tejden*, t. tejj den, t. takový jako byl před šesti dny, a nebo kterýž přijde po šesti dnech. *Od téhodne*, od téhož dne kterýž jest dnes, *čekám na tě*.

Oplatek, *oblátek*, *oblatio*, quia offerri dicitur hostia in missa. Ab offerendo itaque derivatur.³¹⁷¹

Podobně jako *koleda*, *dies colenda*, *collecta*.³¹⁷² Slove potom i píseň kterouž toho dne žácťvo zpívá, *koleda*. A že ty písně některé bývají marné *barachty*³¹⁷³ o domnělých svatých a nejistých historiis, přišlo to slovo v přísloví, tak že rozpravky a klevety marné etc., nazývaný býl/(358a)vají *koledy*, a nebo *žvanice*.

Hrany, strany *hraniti* co jest, *tesaři* vědí = ligni vel trabis rotundae partes quadrare.³¹⁷⁴ *Třtíhraný*, *čtyřhraný*, *pětíhrané dřevo*. *Hrany zvoniti* umrlému obyčej ženskému pohlaví dvě, mužskému tři.

Třtina poně slove od třesení se, a *tremendo*.³¹⁷⁵

Orodovati, *orodování*; zdá se jako by od latinského pošlo *orare*.³¹⁷⁶ *Orodovati*, *orovati*. *Oroduj za nás*, ora pro nobis. Odtud *orodovník náš*, intercessor.³¹⁷⁷ Snad to lid slyše na těch laetaniích, i zvykl tak slova toho užívati.

³¹⁶⁰ Erithac Červenka

³¹⁶¹ κύριος pán

³¹⁶² κυριακή radnice

³¹⁶³ Čirkvíce, Cerekvíce těmito jmény se dříve označovala Dolní a Horní Cerekev; Čirkvíce je také u Kutné Hory, Kouřimě a Litoměřic; Cerekvíce je ves u Litomyšle a u Hořic in margine připsáno tužkou: *Spectat D(omi)ni Comiti de Gassin in Silesia* = Má na mysli (ves) pana hraběte z Jasieně ve Slezsku (Jasien, něm. Gassen, je město v nynějším vojvodství Zielona Góra); míní se asi ves Cerekwica na sever od Vratislavě

³¹⁶⁴ dicitur říká se

³¹⁶⁵ a Christo [...] Christianus křestan totiž pochází od Krista

³¹⁶⁶ pseudoevanجليšové kališní novoutrakvisté

³¹⁶⁷ Kůžel asi písařským omylem z *Kůžel* za *Kunzel*; zřejmě Jan Kunzel, novoutrakvistický kanovník, který kázal v Olomouci v l. 1555—56

³¹⁶⁸ jasavě bujně

³¹⁶⁹ drajíce vzpínající se (tj. ohovající se afektovaně)

³¹⁷⁰ Christum induistis Krista jste oblékli, vzali na sebe

³¹⁷¹ oblatio [...] derivatur. oběť, protože se říká, že je hostie při mši obětována. Odvozuje se tedy od obětování.

³¹⁷² dies colenda, collecta. den, který má být svěcen, zlákaný (dosažený).

³¹⁷³ barachty výmysly, smyšlenky

³¹⁷⁴ ligni [...] quadrare. otesávat na hranato části dřeva nebo kulatiny.

³¹⁷⁵ a tremendo od třesení

³¹⁷⁶ orare modliti se

³¹⁷⁷ intercessor přímluvce, orodovník

Pahrbek, pahorek. První to praví že jest hora a vrch na jiné hoře vysoko ležící. A druhé že jest, vrch hory kterékoli, ipsa scilicet cacumina montium, vel extremitates.³¹⁷⁸ Někteří to jedno za druhé berou velut synonyma.³¹⁷⁹ *Na pahrbcich hor,* in collibus montium.³¹⁸⁰ *Parojek* jest když z roje toho roku vyšlého jiný roj vyjde = když roj toho roku z sebe vydá nebo pustí jiný roj, jako by dítě toho roku uléhle, jiné dítě porodilo.

56b

Podstata a základ/(356b) differunt.³¹⁸¹ Podstata jest na čemž se základ staví, a na základ vzdělává se dům. Dicimus:³¹⁸² *Má ten dům dobré základy* (t. grunty, a nebo po německu *krumfešty*) *ale podstatu má zlou.*

Doba. Pravě tvá doba, t. tobě se dobře trefující. *Podoba,* per contemptum, ac si diceres *netreja,*³¹⁸³ a jako moravský: *čuridlo.*³¹⁸⁴ Staří říkávali, nunc non est in usu,³¹⁸⁵ *nádobný, nádobná, pěkný, sličný, způsobilý;* Poláci ještě ho užívají.

Ratolesti, rami.³¹⁸⁶ Prušáci:³¹⁸⁷ *letorosti.* Totiž, ty malé ratolístky kteréž toho roku (ob rok), v roce, narostly.

*Zvátí, obilí zvátí.*³¹⁸⁸ *Zvátí na svadbu, pozvaný.* Poláci: *vezvany* = citatus³¹⁸⁹ k hodům, k soudu etc.

Čechové: *mnedle* = pro mne. Ale již téměř v zvyk vešlo vypouštění té litery *n.* Nebo i říká se i píše *medle.* Poláci: *dla jeho, dla tego, dla pána, dla jinšich.*

Bydlí, bydleti, bydliiti, habitare.³¹⁹⁰ Poláci: *bydlo,* dobytek, *bydle,* dobytče. *bydletu,* dobytčeti. *Bydlo míti* = habitationem habere,³¹⁹¹ *bydlo míti* = hovada nebo dobytek míti.

57a

Orloj = hodiny bící = bijecí. *Půl orla/(357a)* slovou ty jenž do dvanácti bijí. *Celý orel,* jenž do 24 bijí; tak říkávali předešle,³¹⁹² nyní zřídka to uslyšíš. Za to mám že od toho latinského slova *horologium*³¹⁹³ staří vzali, jako i latiníci od řeckého *ώρα,*³¹⁹⁴ chvíle.

*κατὰ οἶκον*³¹⁹⁵, *περὶ τοὺς οἴκους*³¹⁹⁶ *domatim,*³¹⁹⁷ *po dobních,* t. chodili apoštolé a lidu napomínali etc. Odtud *paraecia, parochia, fara, parochus, farář. Žebráci chodí po dobních podlé řadu./*

³¹⁷⁸ ipsa scilicet [...] extremitates. totiž temena hor neboli vřoholy.

³¹⁷⁹ velut synonyma. jako by to byla slova souznačná.

³¹⁸⁰ in collibus montium. na návrších hor.

³¹⁸¹ differunt liší se

³¹⁸² Dicimus Říkáme

³¹⁸³ *Podoba,* per contemptum [...] *netreja* *Podoba,* pohrdlivě, jako bys řekl *netreja* (tj. nemo-tora)

³¹⁸⁴ *čuridlo* nemotora, nešikovný člověk

³¹⁸⁵ nunc non est in usu nyní se neuvívá

³¹⁸⁶ rami větve, ratolesti

³¹⁸⁷ Prušáci uživatelé českých lašských dialektů v Pruském Slezsku (na Hlučínsku a Rati-bořsku)

³¹⁸⁸ *obilí zvátí* obilí váním vyčistit, fukarovat

³¹⁸⁹ citatus obeslaný, pohnaný

³¹⁹⁰ habitare bydlit

³¹⁹¹ habitationem habere míti příbytek, bydliště

³¹⁹² předešle dříve

³¹⁹³ horologium hodiny, orloj

³¹⁹⁴ ώρα hodina, chvíle

³¹⁹⁵ Sk 2,46; 5,42

³¹⁹⁶ Sk 8,3; 20,20 (správně *κατὰ τοὺς οἴκους*)

³¹⁹⁷ *domatim* po domech

(357b)

De pronuntiatione³¹⁹⁸

Na té věci jak mnoho záleží, rozuměti se může z onoho povědění Augustynova³¹⁹⁹ o tom oratoru, kterýž měv pověditi, co jest nejpotřebnějšího řečníku, jmenoval pronuntiaoi; a co potom? též opět odpověděl; co za tím? i po třetí předce na touž věc ukázal.

Jistěť v našem jazyku nemnoho méně toho potřebí jest nežli v latinském. Nebo naše řeč mnoho má v slovích liter (easque veluti radicales aut cardinales na nichž záleží nejvíce, in quibus inflexiones peraguntur)³²⁰⁰ libější hlahol a tišší, ne tak hurtovní³²⁰¹ majících; kterážto slova nebudou-li bystře a uměle, jakž jejich vlastnost ukazuje, vyněššina, prolata,³²⁰² mnoho ušlechtilosti a zpanilosti řeči zmizí, multum gratiae et decoris, imo bona pars, peribit.³²⁰³ Však nevidí mi se o tom mnoho psati tuto, kratičce toliko některých věcí navruhu, tomu kdož i může chopiti, i sobě sám to dále rozložiti./

(358a) Nejprvé, kdož by chtěl pravou českou pronuntiací zachovati, potřebí jest mu, aby každého slova českého, a v něm všech syllab pravou prosodii věděl, to jest, která syllaba jest dlouhá a která krátká. Příklad tato slova:

Bo ži mi lost má me.

1. 2. 3. 4. 5. 6.

První syllaba jest krátká, druhá dlouhá, třetí kratká, pátá dlouhá, šestá kratká.

Druhé: opus est debita, nempe suavi compositione vocum, ita ut observetur euphonia, ne oratio sit agrestis;³²⁰⁴ to jest, zřeku³²⁰⁵ anebo slov pojení aby bylo slušné i případné, kteréž by nečinilo nehladkosti neb drsnatosti řeči, jako by se slova kácela, přes hlavu kotrlae metala a jedna k druhým se rozbíhala etc.; ne sit oratio non fluens sed volutans sese.³²⁰⁶ Příklad šeredného slov pojení dám: *Pečlivostí pravím mnoho oudův vašich chovati od naprzněnť jich hřtchy potřebí jest.* V té sentenci, kdož má soud čacký, snadně viděti může, kterak jedněch slov pro druhé nelze právě³²⁰⁷ vyřknouti bez jakéhosi potvoření hlaholu, tak jako by se zajíkal. Nebo jedno slovo na literu/(358b) *m* se skonává, druhé od té litery se zase počíná; i musí nepřipadně muntati než obě slova právě vyřkneš. Takž viz tu při literě *ch, v, ou* etc. Dobře díš *klaněli mu se*, ale pěkněji bude takto: *klaněli se jen u*; erit magis sonorum.³²⁰⁸

Třetí, debet nonnunquam exultare oratio, ut fit aliquando in flumine quando per oca petrosa decurrunt aquae.³²⁰⁹

358a

358b

³¹⁹⁸ De pronuntiatione O výslovnosti

³¹⁹⁹ viz fol. 144a, pozn. 1432

³²⁰⁰ easque veluti [...] peraguntur a to jakoby podstatných a stěžejních, na nichž záleží nejvíce, s jejichž pomocí se děje ohýbání slov

³²⁰¹ hurtovní hlučný, hřmotný

³²⁰² prolata vyslovována

³²⁰³ multum gratiae [...] peribit. mnoho ušlechtilosti a krásy, ba dokonce větš část, se ztratí.

³²⁰⁴ opus est [...] agrestis je zapotřebí náležitého, tedy lahodného skládání slov, aby se takto bral zřetel na libozvuk, aby řeč nebyla drsná

³²⁰⁵ zřeku slabik

³²⁰⁶ ne sit [...] volutans sese. aby řeč neplynula, ale aby se valila.

³²⁰⁷ právě správně

³²⁰⁸ erit magis sonorum. bude to zvučnější.

³²⁰⁹ debet nonnunquam [...] aquae. řeč má být občas bujná, jak se to někdy děje s řekou, když voda běží přes kamenitá místa.

Příkladů orationis exultantis, in Philippicis Ciceronis et alibi,³²¹⁰ jest hojně. U nás v řeči české nevím co bych za příklad postavil. V písničce té *Srdce mé skládá píseň*, D 10,³²¹¹ item v té *Z hlubokosti v své ouzkosti* etc. L 17³²¹² nětco toho se spatřiti může.

Ač pak koli to což dobrá a vlastní pronunciaí slove, jest věo velmi nesnadná, a přeřídí sou kteříž by ji tak ježž sluší, zachovati všudy uměli a mohli; však proto pilnost a práce bedlivá i v tom mnoho může, jakž jistě zkušený toho moony jest důvod. Než některým lidem (ač velmi řídkým) samo přirození to dalo, aby bez učení se k tomu a práce nějaké přitom, tak/(359a) měli řeč, hlas, zvuk a hlahol, ke všelikému sem i tam hnutí, a každé proměně hotovy, a v tom příjemny a liby, že jest čemu podiviti. Já jediného takového znám, t. Faustyna;³²¹³ kterýž v té věoi, quantum ad donum naturale adinet,³²¹⁴ i B. Štefana³²¹⁵ ujee svého (virum vere ad oratoriam facultatem natum) longe superat.³²¹⁶ Mohli by i někteří jiní z mladších našich k němu voněkud podobní nalezení býti, ale ne bez vady takové kteráž pravé pronunciaí (jako rez anbo ruda ušlechtilému, zelenému na vinicích listí) drəhný díl zpanilosti ujímá. Nebo někomu lisavost, téměř lehkomyšlná, scurrilis;³²¹⁷ jinému zasmušilý a neochotný způsob, i nepěkné a nelibé vzezření, nemalou v příjemnosti slov hlaholu i hnutí etc. činí překážku. Pročež quod fit invita Minerva non fit quiddam eximium et singulare.³²¹⁸

Ale nechce mi se o té tak subtylné věci psati; poněvadž, kdož by tak o ní velmi stál a práce sobě i přitom neošklivil, z příkladů skutečných/(359b) tomu se učiti může; totiž poslouchaje a následovati usiluje, kázání nebo řeči umělých a výmluvných mužů. Raději pro některé prostáky, o grammatycké té nižší pronunciaí, kteráž ne tak velmi k ušlechtilosti a subtylnosti orátorské příležití, ale toliko k některým syllabám a literám, nětco kratičce dotknu.

A nejprve toto povím, že některých slov significatio,³²¹⁹ moc a vlastnost podle samé pronunciaí se soudí a poznává. Kterážto pronunciaí, ač se koli i literami může v psání ukázati, ale mnozí nevostře je v mluvení vyřikajíe, téměř to confundunt,³²²⁰ zpletou. Jako při těchto slovích. *Uhel*, carbo, *úhel*, angulus. *Vyplínuli*, expuerunt,³²²¹ *vyplynuli*, enatarunt.³²²² *Vejde*, intra, *výdi*, exi. *Počil*, sensit,³²²³ *půjčil*, dedit usui.³²²⁴ *Vostříhal* ovce z berany, *vostříhal*; hlídal ovec i krav. *Stříž*, *střížiček*, avis parva,³²²⁵

³²¹⁰ Příkladů orationis [...] et alibi Příkladů bujně řeči — v Ciceronových Filipikách a jinde — Marcus Tullius Cicero (106—43 př. n. l.), *Orationes Philippicae* (14 řečí v senátu proti triumviru Marku Antoniovi)

³²¹¹ Kancionál šamotulský, píseň J. Augusty

³²¹² Kancionál šamotulský, píseň J. Blahoslava

³²¹³ Jan Faustin z Prostějova, studoval ve Wittenbergu r. 1567, byl pravděpodobně rektorem v Uherském Brodě

³²¹⁴ quantum [...] adinet co se týče přirozeného nadání

³²¹⁵ Ondřej Štefan (1528—1577), žák a nástupce Jana Blahoslava v úřadě seniora v Ivančicích a pisaře jednoty bratrské

³²¹⁶ ujee svého [...] longe superat. ujee svého (muže vpravdě zrozeného k řečnické dovednosti) daleko převyšuje.

³²¹⁷ scurrilis bláznovská, lehkovážná

³²¹⁸ quod fit [...] singulare. co se děje proti vůli Minervině, není nikdy vynikající ani jedinečné. (srov. Horatius, *Epistula ad Pisones* [*De arte poetica*] 385)

³²¹⁹ significatio význam

³²²⁰ confundunt směšují

³²²¹ expuerunt vyplivli

³²²² enatarunt vyplavali

³²²³ sensit pocítil, ucítil

³²²⁴ dedit usui dal k užívání

³²²⁵ avis parva ptáček

stříž, imperativum *tonde*³²²⁶ = *stříhej* vlnu, *stříž*, čas vlny stříhání a prodávání. *Stříš*, maličci kouskové ledu když mrznouti počíná voda po vrchu na řece jdoucí./ (360a) *Lepé škorně, lépe ušité*; viz o tom napřed list [225a]. *Oděv*, vestitus = roucho, oděv, obestřev. *Zabit*, occisus, *zabit kolem, kázal ty dvě kole zabití. Jíti, chtít ho jíti* = do vězení vzít, jímati; *jíti*, ire, *nechce pryč jíti*.

Ale při některých slovích, significatio neque pronunciando neque scribendo exprimi potest;³²²⁷ než z okolních slov z předu i z zadu musíš se domejšleti sám.

Obrok, a nebo *vobrok* koňům dej, pabulum.³²²⁸

Ob rok = per annum = unius anni curriculo.³²²⁹

Přes rok, v roce co takových věcí přeběhne eto. Může pro rozeznání significationis v napřed přidán býti, tak aby se i řeklo i napsalo *vobrok*, pabulum.

Sveden { deductus,³²³⁰ dolů, s vrchu s hory
oklamán od falešných proroků
s světa *sveden* = usmrčen, zabit

Provodil { divné věci, patrabat mira³²³¹
přítelů svého z města, zprovodil

Češe se svíně o sloup, česal se vepř.

Češe hlavu hřebenem, zčesal se.

Češe jablka, hrušky, očesali.

Posvětlé, t. když posvěti pokrmů, participium./

(360b) *Po světě se toulá sem i tam*, nomen.

Ten } prst { digitus
Ta } smítě

Ač někdy jedné litery přidáním nebo proměněním to se může zpravití.

Provodil, zprovodil, praeteritum *deduxit*, *deducebat*.³²³²

Zplundroval tu zemi, město, uplundroval = ulál, uhaněl eto.

Ještě (*addam enim et contraria quo res de qua agitur sit dilucidior*)³²³³ vidí mi se tuto (avšak s odpuštěním, *pace piorum dixerim*)³²³⁴ přemrzutéh pronunciač ohyzdný na těch rybalských troupích³²³⁵ ukázati příklad.

Některí, a téměř všickni pláštěm Antykrystovým přikrytí popi, kaplani, a bez poroka³²³⁶ děkané a nebo desátníci pražští, na kázáních svých tu literu *é* tak troupsky, tlustě, a neokrouchaně,³²³⁷ plnou tlamu ji naberouce, proferunt,³²³⁸ až jest oškливо slyšeti. Jako zvláště v těch slovích: *dobré, spasitedlné, učení čistě*. Není lze toho tak vypsatí jako by snadné bylo ukazati. Nebo ne na tom záleží toho čehož sobě na nich nelibují, že by dlouho na hlaholu *té*/(361a) litery stáli; ale že ji tak jaks grobiansky

³²²⁶ imperativum *tonde* rozkazovací způsob *stříhej*

³²²⁷ significatio [...] potest význam nelze vyjádřit ani výslovností, ani grafikou

³²²⁸ pabulum krmivo, píče

³²²⁹ per annum = unius anni curriculo. za rok = v průběhu jednoho roku.

³²³⁰ deductus odveden shora dolů

³²³¹ patrabat mira konal divy

³²³² praeteritum *deduxit*, *deducebat*. minulý čas *přivedl*, *přiváděl*.

³²³³ *addam enim* [...] *dilucidior* přidám totiž i protějšky, aby se lépe osvětlila věc, o kterou jde

³²³⁴ *pace piorum dixerim* s odpuštěním

³²³⁵ na těch rybalských troupích viz fol. 58b, pozn. 355

³²³⁶ bez poroka s prominutím

³²³⁷ neokrouchaně neuhlazeně, neomalené

³²³⁸ proferunt pronášejí

pronunciant³²³⁹ otevrouce usta co kátru,³²⁴⁰ pleno ore,³²⁴¹ všemi celými usty, se vším tak jako by pivo s kvasnicemi vydžbanil. Ješto ta litera musí středným zvukem vynášina býti. Nýbř³²⁴² na některých místech tak se musí k ni připojiti zvuk té litery *y* nebo *i*, aby se zděl z toho obojšho slitý býti dyfťoňg, t. z *e* a *z y*; jako při těch slovích: *v lese*, *v mise*, *v noze*, *v nose* etc.

Ale tomuto všemu kdo by ohtěl právě vyrozuměti, musil by pražských kazatelů kázání poslyšeti, a potom bratrských, třebaš tu v Boleslavi, a hned by srozuměl dobré i zlé pronunciai té litery.

Ještě i toto dím, že mnozí, zvláště na Moravě, veliké *y* tu kladou: *v vozy*, *v kozy*, *v misy* etc. Ale při jiných některých slovích opět se to netrefí; nebo nemůžeš říci *v nozy*, ale *v noze trn věží* etc. A staří Čechové též psávali a snad i mluvivali tak: *musímy*, *budemy*, *půjdemy*, *dopustímy*, *nedámy* etc. V některých místech na Moravě ještě tak v úbec³²⁴³ mluví, jako okolo Sležan.³²⁴⁴ (361b) Pročež i B. Václav Holý,³²⁴⁵ dobrý a svatý můž, nepeslední jistě kazatel, tak psával i mluvival, obecně i na kázání. Ba některé Moravky říkají *budýmy*.

Ale nechválím toho způsobu; est inepta antistechon.³²⁴⁶ Ženám a děvkám moravským, jakž takž by to mohlo připadati, ale mužskému pohlaví nic. Est omnino muliebris quaedam, ac velut timida pronunciatio, prorsus cavenda.³²⁴⁷

³²³⁹ pronunciant vyslovují

³²⁴⁰ co kátru kátra = větrací šachta, díra

³²⁴¹ pleno ore na plná ústa

³²⁴² nýbř ba dokonce

³²⁴³ vúbec obecně, všeobecně

³²⁴⁴ okolo Sležan Sležany u Kroměříže, významná bratrská obec (sležanský synod r. 1557)

³²⁴⁵ Václav Holý († 1570), statečný správce českobratrských sborů ve východních Čechách; popsal tamější pohnuté události let 1547—1558

³²⁴⁶ est inepta antistechon je to nevhodná záměna

³²⁴⁷ Est omnino [...] cavenda. Je to vúbec jakási zženštilá a jakoby bázlivá výslovnost, je třeba se jí důsledně vyhýbat.